

TERDU MAGISTRANTI

Ismoilova Farida Abdulkarimovna

Surxondaryo viloyatida tibbiyot sohasi taraqqiyoti bosqichlari.

Аннотация

Maqolada tibbiyotning kelib-chiqishi jarayonini taraqqiyoti bosqichlari, shakllanishi: va rivojlanishini ijtimoiy-iqtisodiy hayot bilan bog'liq ravishda o'rganilib tadqiq etilgan.

Аннотация

В статье изучаются и исследуются этапы развития, становления и развития медицины в связи с социально-экономической жизнью.

Abstract

In the article, the stages of development, formation and development of medicine in connection with socio-economic life are studied and researched.

Kalit so'zlar: Tibbiyot, kasallik, yara-chaqalar, chechak, qizamiq, Kitob gumbazi, shifoxona, Buxoro amirligi, Abu Ali Ibn Sino, Geppokrat.

KIRISH

O'zbekistonda keyingi yillarda sog'liqni saqlash sohasida jiddiy islohotlar amalga oshirilib, ixtisoslashgan tibbiy xizmat, onalik va bolalikni muhofaza qilish, aholini dori vositalari bilan ta'minlash, jismoniy baquvvat va ma'naviy jihatdan sog'lom avlodni kamol toptirish borasida ko'pgina tadbirlar olib borilgan bo'lsa-da, ammo bu sohada o'z yechimini kutayotgan muammolar juda ko'p. Tibbiyot muassasalari moddiy texnika bazasi zaifligi, qishloq oilaviy poliklinikalarida zarur bo'lgan tez tibbiy yordam shoxobchalari va dorixonalari tashkil etilmaganligi, kadrlar yetishmovchiligi, diagnostika va vrachlar malakasining pastligi tufayli bemorlar xorijiy davlatlarda katta mablag' evaziga davolanayotganligi, xususiy tibbiyot tizimini rivojlantirishda tadbirkorlar ishiga to'siqlarning mavjudligi, aholining dori-darmonga bo'lgan ehtiyojining 74 foizi import hisobiga qondirilishi kabi muammolar shular jumlasidandir. Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning quyidagi so'zlarini keltirish lozim: «Aholi salomatligini muhofaza qilishni yanada yaxshilash, xalqimizni tibbiyot tizimi faoliyatidan rozi qilish – barchamizning eng muhim vazifamizdir»¹. 2017 – 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning beshta ustuvor

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг тиббиёт соҳасидаги долзарб масалалар муҳокамасига бағишланган йиғилишдаги нутқи // Халқ сўзи. 2017 йил 13 декабрь.

yoʻnalishi boʻyicha Harakatlar strategiyasida² aholiga tibbiy xizmat koʻrsatish sifatini oshirish, soha moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, onalik va bolalikni muhofaza qilish kabi masalalarga ahamiyat qaratilgan. Zamonaviy tibbiyotni yoʻlga qoʻyish va jahonning ilgʻor tajribasidan foydalanish soha tarixini yangi metodologik yondashuvlar va birlamchi manbalarga asoslanib yoritishni talab etadi. Bu nafaqat tarix fani, balki jamiyat ijtimoiy hayotini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega boʻlgan dolzarb vazifadir.

MUXOKAMA VA NATIJALAR

Tibbiyot inson-faoliyatining muhim bif sohasi sifatida boshqa koʻp sohalardan ilgariroq paydo boʻlgan, Masalan ibtidoiy odamlar oʻzlari uchun hali turar-joy qurish, kiyim tikish ovqat pishirishni bilmay turib, baʼzi kasallik holatlarida muolaja qilishni bilib olganlar. Buni oʻsha ibtidoiy odamlarning yashash sharoitlari taqozo etgan. Ularning yashash sharoitlari esa juda ogʻir va mashaqqatli boʻlgan. Ibtidoiy odamlar uy joysiz, oʻrmonlarda yarim yalangʻoch, va koʻpincha och yashab, koʻp qiyinchiliklarni boshlaridan kechirishganlar. Buning natijasida koʻp kasalliklarga duchor boʻlganlar, yirtqich, hayvonlar bilan toʻqnashib, tan jarohatlari olganlar. Tabiiyki bunday holatlarda kishilar kasallikdan qutulish va tan jarohatlarini davolashga intilganlar. Natijada dastlabki oddiy muolaja usullari ishlab chiqilgan. Bu haqda ulugʻ Gippokrat bunday deb yozgan edi: "Hayotning oʻzi kishilarni tabiblik sanʼatini izlab topishga majbur etgan".

Tibbiyotning kelib-chiqishi jarayonini har taraflama oʻrganish shuni koʻrsatadiki, "birinchi tabib" organizmning oʻzi ekan, yaʼni organizmning oʻzi birinchi boʻlib kasallikga qarshi kurasharkan. Buni quyidagi oddiy misoldan koʻrish mumkin: agar organizmga tashqaridan biror narsa, masalan zirapcha kirib qolsa, uning atrofida qon tanachalari (leykotsitlar) toʻplanib, zirapcha bilan birga kirgan mikroblarni yutib yoʻq qila boshlaydi. Natijada organizm bu mikroblardan qutiladi. Organizmning kasalliklarga qarshilik koʻrsatish xustisiyati qadimgi Sharq hakimlariga ham maʼlum boʻlgan. Masalan. Abu Ali ibn Sino "Odam tanasi hamma vaqt kasallikdan qutilishga intiladi", deb yozgan edi.

Baʼzi bir tirik mavjudotlarning organizmi yoʻqotilgan tana qismini tiklash xususiyatiga ham ega. Masalan kaltakesakning dumi biror sabab bilan uzilib ketsa, unda yangi dumi oʻsib chiqadi. Shuningdek tananing biror joyida paydo boʻlgan. unchalik katta boʻlmagan jarohat ham "oʻz- oʻzidan" bitib ketadi. Organizmda kasalliklarga qarshi kurashish qobiliyati niavjudligi tufayli baʼzan bemor biror sabab bilan davolana olmasa ham u sogʻayib ketishi mumkin. Qadimgi tabiblar yana shuni aniqladilarki, organizmda ayrim yuqumli kasalliklarga nisbatan "qabul qilmaslik" xususiyatini paydo qilish mumkin. Bu hozirgi tilda- "immunitet" deb ataladi. Qadimgi Xitoy va Eron hakimlari umrida bir marta chechak va qizamiq bilan ogʻrigan kishi bu kasalliklar bilan boshqa ogʻrimasliklarini aniqlaganlar. Shunga asosan

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги 4947-сонли Фармонининг 1-илоvasида келтирилган «2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасидини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси». <http://strategy.regulation.gov.uz>

dastlabki variolatsiya (emlash) usullari ishlab chiqilgan. Xitoyliklar chechakka qarshi emlash-usulini qo'lladilar. Qadimgi Eroniyalar ilon zahariga qarshi "qabul qilmaslik" paydo qilish usulini ishlab chiqqanlar. Ular odamga asta-sekin oz-o'zidan ilon zaharini berib borib, uning organizmida mazkur zaharga nisbatan immunitet paydo qilganlar. Bu misollar shuni ko'rsatadiki, tirik mavjudotlar organizmi haqiqatan kasalliklarga qarshi turish xususiyatiga ega. Bu xususiyatni "organizmning o'z ichki tibbiyoti", deb atash mumkin. Hayotda bu "ichki tibbiyot"ning ahamiyati juda katta. Atrof tabiatda kasallik paydo qiluvchi omillar shu qadar ko'p va xilma-xilki, agar organizmning "ichki tibbiyoti" bo'lmaganda tirik mavjudotlar har xil kasalliklardan allaqachon qirilib yo'q bo'lib ketadilar.

"Organizimning o'z ichki tibbiyoti" tirik mavjudotlar hayotining barcha bosqichlarida bibgenez jarayoni sifatida rivojlangan. Shuning uchun tirik mavjudotlar yashashda davom etganlar. Ammo, "organizmning o'z ichki tibbiyoti" hamma hollarda va har-qanday kasallikga nisbatan qabul qilmaslikni ta'min eta olmas ekan. Kasallikdan qutilish uchun "tashqi tibbiyot" ya'ni har xil davo tadbirlarini amalga oshirish ham zarur ekan. Shuning uchun turli muolaja usullari ishlab chiqila boshlagan. Bu o'rinda shuni ko'rsatib o'tish kerakki, "tashqi tibbiyot", ya'ni har xil muolaja usullari kasallikni o'zi yo'qotmaydi, balki "ichki tibbiyot" kasallikni vengga olishi uchun zamin tayyorlaydi. Gippokrat shuni ta'kidlab "Tabiat davolaydi, tabib unga yordam beradi" — degan edi. Bu yerda Gippokrat "tabiat", deganda organizmning o'z tabiatini, uning kasalliklarga qarshi kurashish xususiyatini ko'zda tutgan edi. Shunday qilib "tashqi tibbiyotni rivojlantirish, yangi har xil muolaja usullarini izlab topish va ularni qo'llash zaruriyati kelib chiqqan.

Tarixiy ma'lumotlarning ko'rsatishicha oddiy muolaja usullari hali yer yuzida odam paydo bo'lmasdan oldin ham ma'lum bo'lgan. Masalan, ba'zi hayvonlar tabiatda shifobaxsh o'simliklar mavjudligini bilganlar va ulardan foydalanganlar. Buni biror sabab bilan tanasi jarohatlangan hayvonlarning xatti-harakatida ko'rishimiz; mumkin. Bu haqda tibbiy-tarixiy adabiyotlarda ko'p misollar keltirilgan. Masalan, tabiatshunos olim Yu.Rotsiusning yozishicha, og'zida yara-chaqalar paydo bo'lgan bir gibbon (kichik odamsimon maymun) o'rmondan bir shifobaxsh o'simlikni topib kelib, uni xamirsimon holatga kelguncha chaynagan. So'ng bu "muolaja"ni yana bir necha marta qaytargan. Shundan so'ng ko'p o'tmay gibbonning og'zidagi yara-chaqalar yo'q bo'lib ketgan. Bir jarohatlangan yavvoyi quyon esa o'rmondan yopishqoq o'rgimchiklarni topib kelib, ularni ezib tanasining jarohatlangan joyiga surtgan. Ma'lum bo'lishicha, bu o'rgimchaklarning tanasida og'riq qoldiruvchi va qon oqishini to'xtatuvchi modda bor ekan. Ma'lumki, bezgak kasalligini yo'qotuvchi xina dori (Xinin) Amerikadan keltirilgan. Bu dori xina deb ataluvchi daraxtning postlog'idan olinadi. Uni amerikalik hindular topganlar. Ular xina daraxtining postlog'i bezgak kasalligini tuzatishini puma (yovvoyi mushukring bir turi) dan bilib olgan ekanlar. Hindularning kuzatishicha, bezgak kasalligi bilan kasallangan pumalar xina daraxtining postlog'ini chaynab yutar ekanlar. Shimolda yashovchi xalqlarning kuzatishicha uzoq masofani yugurib bosib,

charchagan bug'ular levzey nomli o'simlikning ildizini qidirib topib chaynar ekanlar. Ma'lum bo'lishicha, bu o'simlikning ildizida charchog'ni yo'qotuvchi va kuch-quvvat beruvchi modda bor ekan.

Taniqli kimyogar olim S.Yu.Yunusovning yozishicha, unga zarkentlik Turob tabib ismli bir kishi o'zi ko'rgan quyidagi hodisani so'zlab bergan ekan: bir ilon tasodifan tog'dagi qoyaning teshigiga boshini suqibdi. U yerda arilarning ini bor ekan. Bu "kutilmagan mehmon"dan bezovtalangan arilar ilonga hujum qilib, uni chaqib tanasini shishirub yuboribdilar. Ilon bir necha daqiqa karaxt bo'lib qolibdi. So'ng o'ziga kelib, tezda soy tomonga tushib u yerdan sabzibargsimon o'simlikni topib chaynab yuta boshlabdi. Bir necha daqiqadan so'ng ilonning gavdasidagi shish qaytib yana avvalgidek o'z yo'lida ketibdi. Ilonning gavdasidagi shishni yo'qotgan o'simlik erman (afsintin) ekan. Abu Ali Ibn Sinoning "Tib qonunlari kitobida" erman og'riq qoldiruvchi va yallig'lanishni yo'qotuvchi o'zimlik sifatida yozilgan.

XIV asrning ikkinchi yarmida hozirgi O'zbekiston hududida markazlashgan yirik temuriylar davlati vujudga keldi, Bu davlatning asoschisi buyuk davlat arbobi va sarkarda Amir Temur edi. U ko'p qo'shni mamlakatlarni birlashtirib, buyuk Temuriylar davlatini barpo etdi. Bu davlat tarkibiga Movarounnahr, Xuroson, Xorazm, sobiq Oltin O'rda yerlari, Hindiston, Eron, Turkiya kabi mamlakatlar kirardi.

Temuriylar davlati siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan yuksak darajada rivojlangan edi. Temur mamlakatni, xususan, uning negizi bo'lgan Movarounnahrni yanada obod qilishga katta ahamiyat berdi.

Shaharlarda ulkan qurilishlar olib borildi. Hashamatli saroylar, masjid madrasalar, karvonsaroylar, yo'llar, ko'priklar, sardobalar³, hammomlar barpo etildi. Shular qatorida kasalxonalar, shifoxona⁴ va dorixonalar ham qad ko'tardilar.

Iqtisodiy jihatdan mamlakatda ichki bozor va tashqi savdo keng ko'lamda rivoj topdi. Bunday siyosiy va iqtisodiy yuksalish o'z navbatida madaniy rivojlanishni taqozo qildi. Mamlakatda ilm-fan, san'at va adabiyot yuksaldi. Yirik olimlar, faylasuflar, san'at va adabiyot namoyandalari yetishib chiqdilar. Shular qatorida yaxshi tajribaga ega bo'lgan hakimlar bor edi. O'sha davrda fanning hamma sohalarida qatorida tibbiyot ilmi ham yuksaldi. Madrasalarda boshqa dunyoviy bilimlar qatorida tibbiyot ilmi ham o'qitila boshladi.

Temur olim va fozillarni qo'llab-quvvatlardi. Ularga hurmat bilan qarardi. Ayniqsa, turmush uchun foydali fanlarning rivojlanishiga katta ahamiyat berardi. Xususan, ilmi nujum (astronomiya), riyoziyot, tarix va tibbiyotga ko'proq e'tibor berardi. Ma'lumotlarga ko'ra Temur o'zi zabt etgan mamlakatlardan Samarqandga faqat qimmatbaho zebi-ziynatlargina emas, shu bilan birga nodir kitoblarni ham olib kelarkan. Bu haqda taniqli tarixchi S.Fenyutin bunday, deb yozgan: "Temur o'zi zabt etgan mamlakatlarda ilm-fanga dahldor bo'lgan narsalarni yo'q qilgan emas, balki ularni ehtiyotkorlik bilan asrab-avaylagan". Temurning ilm-

³ Usti baland gumbaz bilan berkitilgan suv ombori, hovuz

⁴ Bu yerda "Shifoxona" so'zi kasallar qatnab davolanadigan joy (ambulatoriya) ma'nosida ishlatildi.

fanga qanchalik katta ahamiyat bergani shundan ma'lumki, uning farmoni bilan Samarqand saroyida kitoblar saqlash uchun maxsus bino ("Kitob gumbazi") qurilgan edi. Bu "Gumbaz" (kutubxona)da ko'p nodir asarlar saqlangan. Kitoblar har kimning qo'liga tushib, yo'qolib yo'q bo'lib ketmasligi uchun Temur maxsus farmon chiqarib, kitoblar faqat shu yerning o'zida o'qilishi kerak, ularni qo'lga berib vuborish mumkin emas, deb ta'kidlab qo'ygan ekan. "Kitob gumbazi"da ko'p sonli olimlar xizmat qilganlar. Ular qo'lyozmalarni o'rganish va ularga sharh yozish bilan shug'ullanganlar. Ular qatorida mashhur hakimlar ham bo'lganlar.

Biz kitob gumbazida xizmat qilgan hakimlar ro'yhatida quyidagilarning ismlarini uchratdik. Mavlono Fazlulloh Tabriziy, Mavlono Mansur ibn Muhammad Yusuf, Mavlono Xisomiddin Ibrohim Kermoniy. Ma'lumotlarga ko'ra Mavlono Fazlulloh Tabriziy Temurning shaxsiy tabibi bo'lgan.

IX—X asrlarda Buxoro davlatida ham ilim-fan va madaniyat tez sur'atlar bilan rivojlana boshladi. Buxoro hukmdorlari Xorazm shohlariga taqlid qilib o'z saroylarida olimlar, faylasuflar, shoirlar va san'at namoyondalariga o'rin berib, ularni qo'llab-quvvatladilar. O'sha davrda Buxoro davlati Yaqin Sharq miqyosida eng rivojlangan davlatlardan biriga aylangan edi. Bu yerda boshqa fanlar qatorida tibbiyot ilmi ham yuksak darajaga ko'tarilgan edi: Buxoroda ko'p ko'zga ko'ringan Hakimlar yashagandilar. Shulardan eng mashhuri Abu Ali ibn Sinodir.

XIX asrning 60-yillarida O'rta Osiyo hududining ko'p qismi rus podshosining qo'shinlari tomonidan bosib olindi.

Xiva xonligi bilan Buxoro amirligi rasmiy jihatdan mustaqilliklarini saqlab qoldilar, ammo, ular, chor hukumatining ta'siriga tushib qolgan edilar. 1886-yil da Turkiston general gubernatorligi "Rossiyaning Turkiston o'lkasi" debe'lon qilindi.

O'rta osiyo chor Rossiyasi tomonidan bosib olinganidan so'ng bu yerda muhim siyosiy iqtisodiy va madaniy o'zgarishlar ro'y berdi.

Ruslar Turkistonni bosib olganlaridan so'ng har bir shahar va kattaroq qishloqlarda o'z harbiy garnizonlarini joylashtirdilar. Shu garnizonlarda harbiy vrachlar bor edi. Bundan tashqari kattaroq shaharlarda harbiy gospitallar ochildi. Ammo, bu harbiy vrachlar va gospitallar mahalliy aholiga tibbiy yordam ko'rsatmasdilar. Keyinroq fuqaroviy tibbiy muassasalar ham paydo bo'la boshladi. Bular ham Rusiyadan ko'chirib olib kelingali fuqarolarga tibbiy yordam ko'rsatar edilar.

Ammo, tibbiyot sohasidagi bu o'zgarishlar Xiva xonligi va Buxoro amirligi hududida amalga oshmadi. Chunki, bu xonliklar rasmiy jihatdan mustaqil hisoblanardilar. Bu xonliklarda eski qonun va qoidalar o'zgarmay saqlanib qolgan edi. Hayot eskicha davom etardi.

XIX-XX asr boshlarida Surxondaryo viloyati Buxoro amirligining tarkibiy qismi edi. Uning xududida esa bir necha bekliklar mavjud edi. 1894 yilda Amudaryo bo'ylab, shu jumladan xozirgi Termiz xududida ruslarning chegara bojxona nazorati o'rnatiladi. Termiz shahrining muhim strategik joylashuvini hisobga olgan rus harbiylari tomonidan shaharda doimiy

garnizonga ega bo'lgan qal'a quriladi. Termizga Rossiyadan asta-sekin harbiy qo'shinlar va ko'chmanchilar kela boshladi. 1898 yilda esa Buxoro amiri maxsus hujjat bilan qal'a atrofidagi erlarni qurilish inshootlari va turar-joy binolari uchun rus xarbiylari ixtiyoriga topshiradi va bu erda ko'p o'tmasdan shahar ahamiyatiga ega bo'lgan aholi manzilgohi paydo bo'ladi. Sho'rolar xukumati o'rnatilgach va 1924 yildagi milliy chegaralanishdan so'ng, viloyat O'zbekiston tarkibiga kiradi. 1925 yilda esa Surxondaryo okrugi tuziladi. 1941 yil 6 martda esa ma'muriy markazi Termiz bo'lgan Surxondaryo viloyati tashkil topadi. 1991 yil 1 sentyabrda mustaqillik e'lon qilingach, Surxondaryo viloyati O'zbekiston Respublikasining ajralmas va tarkibiy qismidir.

Hozirgi kunda Surxondaryo viloyati yuksak darajada rivojlangan qishloq xo'jaligi va industriyaga ega, paxtachilik, chorvachilik, bog'dorchilik va uzumchilik taraqqiy etgan yirik madaniy markaz bo'lib hisoblanadi.

Bundan tashqari sog'liqni saqlash sohasida 389 ta tibbiyot muassasalari 241 ta qishloq vrachlik punkti, 1 ta shahar vrachlik punkti, 72 ta davolash profilaktika muassasalari aholiga tibbiy xizmat ko'rsatmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish joizki mustaqillikka erishganimizdan so'ng respublikamizda siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotning hamma sohalarida, jumladan tibbiyot sohasida ham tiklanish davri boshlandi. Sog'liqni saqlash ishini tubdan yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar ishlab chiqildi. 1996-yil 26-avgustda «O'zbekiston fuqarolarining sog'ig'liki saqlash to'g'risida» maxsus Davlat qonuni qabul qilindi. Bu jihatdan davlat ahamiyatiga ega bo'lgan quyidagi uchta muhim masala qonunlashtirildi: 1) fuqarolar sog'lig'ini saqlashga doir huquqlarning davlat tomonidan kafolantirilishini ta'min etish; 2) fuqarolar sog'lom turmush tarzini shakllantirish; 3) mamlakatdagi barcha davlat va jamoat tashkilotlarning fuqarolar sog'lig'ini saqlash sohasidagi faoliyatini huquqiy jihatdan belgilab qo'yish.

Yuqorida sanab o'tilgan barcha chora-tadbirlar mamlakatimizda tibbiyot fani va sog'liqni saqlash ishini rivojlantirish yo'lida qo'yildan dastlabki qadamdir.

REFERENCES

1. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoniga 1-ilova. www.lex.uz
2. Asadulla Abdulla o'g'li Qodirov "Tibbiyot tarixi", —T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2005. 176 b.
3. Муминова Г.Э. Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш тизими тарихи (1917 – 1991 йиллар). – Тошкент: Yangi nashir, 2015. – 336 б.